**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](https://doi.org/10.26181/2618-1282) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Алла Борисівна Міщенко

Кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури
і мистецтв,
вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, 01601,
Україна

Alla Mishchenko

PhD in Political Science, Associated Professor,
Department of International Relations,
National University of Culture and Arts,
Yevgen Konovalec str., 36, Kyiv,
01601, Ukraine

E-mail: mishchenko.ab@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-6221>

УДК 323.173

**ФОРМУВАННЯ НЕВИЗНАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ПРОЯВ ЕРОЗІЇ ДОВІРИ ДО
ІНКЛЮЗИВНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ**

Received 03 March 2020; revised 10 April 2020; accepted 11 May 2020

DOI: 10.15421/342022

Анотація

Стаття присвячена виявленню взаємовпливу між ерозією довіри громадян до інклюзивних інститутів та формуванням невизнаних територій в Україні. На основі міждисциплінарного підходу, доведено, що низький рівень вертикальної взаємодії між громадянами та владою сприяють делегітимації трансформованих старих та новостворених інклюзивних інститутів, а в кризовий період (революції, перевороти), недовіра сприяє розвитку сецесіоністських рухів у найбільш нестійких регіонах. Тривалий період неефективності та центроорієнтованості екстрактивних інститутів держави сформував «суспільство втраченої довіри», яке дозволило розглядати Україну як унікальний об'єкт дослідження в Східній Європі, де легально-раціональні механізми боротьби з розвитком сецесіонізму є мало результативними й потребують асиметричних та недискримінаційних підходів в роботі з невизнаними й самопроголошеними територіями.

Ключові слова: *довіра, інклюзивні та екстрактивні інститути, невизнані території, сецесіоністський рух.*

**Forming of the unrecognized territories as a display of a trust's erosion
to inclusive institutes in Ukraine**

Abstract

The article is devoted to the exposure of mutual influence between the citizens' erosion of trust to the inclusive institutes and forming of unrecognized territories in Ukraine. On the basis of interdisciplinary approach it has been well-proven that low level of vertical co-operation facilitates delegitimization of the transformed old and recently established inclusive institutes between the citizens and authority while in a crisis period (revolutions, putsches), a distrust assists the development of the secession movements in the most unsteady regions. In the meantime, the long period of inefficiency and central government oriented extractive institutes formed "society of lost faith" which allowed to consider Ukraine as the unique investigated object in Eastern Europe where legally-rational mechanisms of fight against a development of secession are of minimal result and need asymmetrical and non-discriminatory approaches in working with unrecognized and self-proclaimed territories.

There were certain factors, that, accordingly, influenced on forming of the unrecognized territories of modern Ukraine: a crisis of vertical trust, a dominant influence of extractive political and economic institutes, fight for the resource independence of the regions, an instigation and a support of the secessionist movements by the third party (Russia), informative centrist unilaterism in finding out the events and others like that. The important element of a research became the allocation of social groups, that name "secession orphans" (Crimean Tatars, the citizens of the occupied Donetsk and Luhansk territories) in Ukraine, that discriminate against self-proclaimed power, do not acknowledge its legality on realization of management territories and inclined to appeal to the justice of the parent state. The modern Ukrainian power recommends to apply

systematic measures in the exposure of factors in discovering of vertical cooperation in tandem “citizen — state power” to avoid the further separatist’s moods in regions, to assist the change of the priorities on the development of state inclusive institutes through the liquidation of extractive, to search for the optimal forms of cooperation with citizens and representatives of the unrecognized territories, securing international law and support for geopolitical players.

Keywords: *trust, inclusive and extractive institutes, unrecognized territories, secession movement.*

Формирование непризнанных территорий как проявление эрозии доверия к инклюзивным институтам в Украине

Аннотация

Статья посвящена выявлению взаимовлияния между эрозией доверия граждан к инклюзивным институтам и формированием непризнанных территорий в Украине. На основе междисциплинарного подхода, доказано, что низкий уровень вертикального взаимодействия между гражданами и властью способствуют делегитимацию трансформированных старых и вновь созданных инклюзивных институтов, а в кризисный период (революции, перевороты), недоверие способствует развитию сепаратистских движений в наиболее неустойчивых регионах. Длительный период неэффективности и центроориентированности экстрактивных институтов государства сформировал «общество утраченного доверия», которое позволило рассматривать Украину как уникальный объект исследования в Восточной Европе, где легально-рациональные механизмы борьбы с развитием сепаратизма есть мало результативными и требуют асимметричных и недискриминационных подходов в работе с непризнанными и самопровозглашёнными территориями.

Ключевые слова: *доверие, инклюзивные и экстрактивные институты, непризнанные территории, сепаратистское движение.*

Постановка проблеми.

Популізм та ерозія довіри до демократичних інститутів держави стали загрозою збереження цілісності та стабільності в більшості розвинених країн світу, що призводить до зміни політичної еліти на локальному рівні, поверненню в суспільний дискурс питань історичної пам'яті, які стимулюють нові конфлікти, й, як наслідок, ностальгія за геополітичною незалежністю в межах «давніх» кордонів.

Якщо в ЄС процеси боротьби за самовизначення (чи то держав, чи то окремих регіонів) мають чіткі й досить визначені причини (міграційна криза, загроза тероризму, бюрократизація процесів прийняття рішень й посягання на державний суверенітет зі сторони ЄС тощо), то в країнах Східної Європи – це зовсім інші фактори.

Для Грузії, Молдови та України, які визначили для себе європейську та євроатлантичну геостратегію розвитку, процеси зміни влади в окремі історичні періоди набули загрози збереження територіальної цілісності й легітимності поширення влади на всій території.

Під тиском Південно-Східного сусіда Російської Федерації, яка прагнула зберегти по-

літичний та економічний вплив на самостійність колишніх радянських республік, були сформовані нові проекти повернення під пряме управління РФ у вигляді «СНД», «Євразійського союзу» та «Митного союзу». У кожній з цих країн в межах певних обставин та в різний історичний період відбулося зародження та інтенсивний розвиток сепаратистських рухів. Як наслідок, Грузія, Молдова та Україна мають неконтрольовані власні території, які є самопроголошеними невизнаними державами. Материнські країни змушені проводити політику невизнання серед стратегічних партнерів та міжнародних союзників, апелюючи до норм міжнародно-правового захисту.

Відповідно, потребує доведення гіпотеза, що низький рівень політичної довіри громадян до інклюзивних інститутів держави сприяє розвитку сепаратистських рухів й формуванню невизнаних територій.

Огляд попередніх досліджень.

Дослідження питань вертикальної взаємодії між громадянами та владою стало об'єктом аналізу таких закордонних вчених як Н. Дінелло, М. Доган, Г. О'Донелла, Е. Еванс, Ш. Эйзенштадт, С. Кастелз, Уайтфілд, Д. Ловелл, Н. Луман, Ф. Фукуяма, Є. Шацького, Дж. Ша-

ар, Р. Шо, П. Штомпка тощо. Серед вітчизняних науковців варто виокремити наукові праці Т. Алексеевої, Є. Бистрицького, В. Волинця, А. Гальчинського, Є. Головахи, О. Дацаківської, А. Кокотова, А. Міщенко, М. Руткевича, І. Сікори, В. Тарана, М. Чабанна й т.д.

При дослідженні сецесіонізму як руху за самовизначення варто відзначити роботи таких іноземних аналітиків як А. Бучанан, А. Б'юкенен, Д. Горовіц, Е. Журбей, Б. Коппітерс, І. Лустік, М. Мур, Р. Осборн, Ф. Попова, Дж. Соренс, В. Тішков, М. Томз. Проблема невизнаних територій для України є досить новою, але все ж активно досліджувалася вітчизняними вченими у зв'язку з тривалим існуванням на пострадянському просторі як неконтрольованих просторів, так і жевріючих сепаратистських рухів в межах суверенних держав регіону. Варто відзначити наукові роботи таких вчених: М. Басараба, Н. Горло, Д. Грушкіна, А. Дашдаміров, Л. Ковалевич, О. Кресіна, Р. Ключника, В. Лажніка, О. Майборода, В. Малахова, В. Наконечний, І. Рафальського, Ю. Римаренко, О. Стогова тощо.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз та прогнозування політики, яка може випередити негативний вплив різноманітних факторів щодо якості її впровадження, повинна ґрунтуватися на ключових горизонтальних та вертикальних зв'язках. Останні у свою чергу сприяють виробленню та становленню в державі інклюзивних інститутів, що забезпечують формування довірчих відносин між громадянами та владою, громадянами та окремими соціальними групами, розширюють сферу дії громадянського суспільства.

У попередніх дослідженнях [Міщенко 2010; Міщенко 2017] було доведено, що довіра громадян є досить чітким та визначеним критерієм ефективності політичних та соціальних інститутів держави, який прямо впливає на легітимність правлячого режиму.

За теорією Д. Аджемоуглу та Дж. Робінсона [Аджемоуглу & Робінсон 2012] якість державного управління й успіх держав залежить не просто від наявності, а якості функціонування та ефективності інклюзивних інститутів, а також й від їх прямого зв'язку з економічними інститутами та процесами.

Для авторів інклюзивні політичні інститути – це в першу чергу централізовані та плюралістичні інституції, що функціонують в межах певної держави, влада яких спирається на широкі коаліції та групи. Централізованість в даному випадку розглядається як достатня й гарантована державою форма контролю та забезпечення порядку. «Коли держава не в змозі забезпечити хоча б якоїсь політичної централізації, суспільство рано чи пізно порине у хаос» [Ковалевич 2016: 74].

Польський соціолог П. Штомпка називає п'ять макросоціетальних обставин, що можуть визначати/руйнувати формування інклюзивних інститутів, які сприяють появі «культури довіри», тоді як протилежність їм виробляє «культуру недовіри»:

- 1) нормативна узгодженість / нормативний хаос (аномія);
- 2) стабільність соціального порядку / радикальні зміни;
- 3) прозорість соціальної організації / секретність;
- 4) відчуття зрозумілості навколишнього світу / відчуття невідомості;
- 5) підзвітність інших людей і інститутів / безвідповідальність [Штомпка, 2001: 8].

Процес державотворення сучасної України характеризується фрагментарністю щодо впровадження демократичних принципів управління, нормативною та законодавчою вибірковістю, секретністю вироблення та прийняття політичних рішень, особливо щодо формування нових стандартів у роботі інститутів держави, непослідовністю та низькою ефективністю таких дій.

У даному випадку, різниця між країнами ЄС та країнами Східної Європи та України зокрема щодо функціонування інклюзивних інститутів полягає в тому, що в Європі вони формувались як нові моделі і їх функціонування забезпечувалось новоствореними нормативно-правовими актами протягом досить тривалого періоду, в той час як у країнах Східної Європи – інститути держави намагались реформувати з уже існуючого формату до нових зразків, привнесених ззовні. Тут був і спротив бюрократичного апарату, й оптимізація владних повноважень, й нав'язливе впро-

вадження системи стримування і протидія як можливість контролю за окремими інститутами, й мінімізація узурпації влади в певному сегменті тощо.

Відповідно, ті інститути держави, які функціонують в межах суверенної території України швидше характеризуються симбіозом інклюзивних та екстрактивних. «Останні зосереджують владу в руках вузької еліти й накладають слабкі обмеження на здійснення ними влади. Тоді економічні інститути структуруються цією елітою задля відбирання ресурсів у решти суспільства» [Ковалевич, 2016: 74]. Таке поєднання в країні забезпечило співпрацю в межах наявних повноважень, але вони й нерідко вступають в певні конфлікти щодо можливості здійснювати свою політику незалежно чи під тиском зацікавлених сторін (окремих осіб, груп).

Цей синергетичний взаємозв'язок між екстрактивними економічними й політичними інститутами створює петлю сильного зворотного зв'язку: політичні інститути дають змогу елітам контролювати політичну владу для вибору економічних інститутів із найменшим обмеженням чи опором. Вони також надають еліті можливість структурувати майбутні політичні інститути і їх еволюцію [Ковалевич 2016: 74]. Відповідно, задоволені станом речей екстрактивні економічні інститути збагачують саму еліту, а їхня економічна могутність і влади консолідують політичне домінування.

У тенденціях розвитку українського суспільства можемо констатувати, що довіра громадян до політичних інститутів за роки незалежності перебуває на досить низькому рівні, що свідчить про ерозію довірчих стосунків між владою та громадянами, значною дискредитацією впровадження демократичних змін в країні. Відбувається розчарування в ефективності соціально-політичних інститутів, які були сформовані або реформовані під тиском глобальних процесів та поширення лібералізму. Як доказ, варто звернутися до даних різносторонніх соціологічних досліджень [Соціологічний моніторинг 2013].

Можемо спостерігати суттєвий показник недовіри громадян до ключових політичних

інститутів держави протягом тривалого періоду: з 1994 по 2013 роки. Лише довіра Президенту України збільшувалася досить суттєво в перший рік після обрання, але потім знову різко знижувалася через непослідовність проголошених обіцянок та їх виконання. Також незмінний від'ємний показник довіри до правової системи (поліції, прокуратури, судових органів), але досить позитивний до співгромадян та ЗМІ.

Проведене Київським міжнародним інститутом соціології дослідження «Довіра соціальним інститутам» (КМІС, 2019), на основі даних опитування громадян у 2017 та 2018 роках, також виявилось невтішними для ключових політичних інститутів України й засвідчили критичну тенденцію до несприйняття не лише представницьких органів влади (ВРУ, Президента), а й нових реформованих структур (Національної та Патрульної поліції). З іншого боку, протягом 27 років незалежності зберігається сталий рівень довіри громадян співвітчизникам, громадським організаціям та волонтерам. Це доводить потужний рівень горизонтальної прихильності й прагнення взаємодії не з державними структурами, а з неформальними учасниками соціально-політичного процесу.

Що найнебезпечніше у високому показнику довіри «іншим» й недовіри інклюзивним інститутам (трансформованим або новоствореним), то це сформований «іммунітет» до корупції, який присутній в українців, адже більшість на побутовому рівні не розглядають її як загрозу для держави, а лише як спосіб уникнути взаємодії з бюрократичними інститутами та процедурами.

Окремо варто зазначити, що раціонально-легальні механізми (вибори, референдуми) відіграють лише імітаційну роль у вигляді «симулякру» демократичного процесу залучення громадян та соціальних груп в процес вироблення та прийняття політичних рішень. Ключовими інструментами залишаються засоби масової інформації (рівень довіри до яких теж не перевищує 30%) та політичні маніпуляції та технології.

З іншого боку, дослідження «Барометр довіри 2018» світової PR-компанії Edelman,

проведене у 2018 році, засвідчує схожі відцентрові тенденції в США та ЄС, що характеризуються крахом довіри до інститутів держави, а саме: в США приголомшливою є зневіра в уряді, рівень довіри до якого впав на 14 пунктів до 33% серед населення в цілому [EDELMAN TRUST BAROMETER, 2019].

Для порівняння, громадяни України найчастіше недовіряють уряду і його позитивний показник в дослідженнях майже відсутній, в той час як для розвиненої демократичної країни США позитивний показник довіри громадян в понад 30% суспільства уже вважається критичним.

Відсутність прозорості та ефективної роботи ключових інститутів держави призвело до формування стійкого феномену в українських реаліях як «суспільство втраченої довіри». У дисертаційному дослідженні «Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії» [Мищенко 2010] вона була визначена як «наслідок використання найменш ефективних механізмів легітимації влади на шляху побудови демократичного політичного режиму – маніпулятивного впливу через засоби масової інформації, самолегітимації окремих лідерів (переконаність впливових політичних діячів в незаперечному їхньому праві на здійснення політики), традиційної легітимації на основі стереотипів радянської епохи, штучної харизматизації окремих лідерів тощо [Мищенко 2010: 7].

У монографії «Суспільство без довіри» [Головаха, 2014] автори доводять, що «нерідко масова сліпа довіра до влади стає джерелом деградації та краху суспільства з наступним тривалим періодом його відродження з соціальних руїн. У цьому контексті рівень недовіри до неефективної влади в Україні можна розглядати певним чином як конструктивний елемент суспільного розвитку» [Головаха 2014: 8].

Тут ми підходимо до головної зв'язуючої ланки нашого дослідження: в кризові періоди, з накопиченою ерозією довіри суспільства до ключових політичних інститутів держави, під тиском певних умов та обставин (внутрішнього та зовнішнього походження) з'являється підґрунтя для формування або відродження

сецесіоністських рухів в межах суверенної держави.

Як пише Л. Ковалевич: «сецесійний рух як прагнення певних регіонів країни до відділення, набуття суверенітету є частково проявом захисної реакції на ті процеси, які не влаштовують частину суспільства в переломні періоди його розвитку [Ковалевич 2016: 74]. Такими переломними моментами й були дві останні Революції в Україні: Помаранчева та Гідності, які здійснювали запуск трансформації не лише ідентичності громадян, а й ключових соціально-політичних інститутів держави.

Регіони, які по суті не довіряли чинним державним структурам, не бачили варіантів консенсусного розв'язання накопичених суспільних протиріччів щодо подальшої внутрішньої та зовнішньої політики держави, прагнули здійснювати їх самостійно. Як результат, Україна постала перед неочікуваним викликом та загрозою свого суверенітету та цілісності у вигляді формування на окремих територіях Донецької та Луганської областей, неконтрольованих територій у вигляді самопроголошених та невизнаних республік.

Окремим об'єктом дослідження в поширенні сецесіоністських рухів в Україні є тенденції, що вплинули на втрату контролю державою над Автономною Республікою Крим, яка під тиском нелегальних процедур увійшла до складу РФ.

Варто зазначити, що сецесіонізм по своїй суті має кілька різновидів: економічний (боротьба за ресурси), псевдоетнічний (самоідентифікація в певних межах), конфесійний (боротьба за право релігійного самовираження) та зовнішньополітичний (боротьба за приєднання до іншої держави) тощо.

Виходячи з вищеописаних типів, поширення сецесіонізму в Україні в період 2014 року не характеризувалося жодним з обґрунтованих зразків. Частково можна згадати лише про штучно вмонтовані у свідомість громадян уявлення про виключну роль окремих територій держави як економічно самостійних та незалежних й, відповідно, несправедливо дискримінованих щодо необхідності утримання усіх інших областей. Однак, Попов

Ф.А зазначає, що жоден економічний чинник не може самостійно формувати масову свідомість для формування сецесіоністських рухів (Попов, 2010). Тому, на нашу думку, тут мова йде про сукупність факторів, які вплинули на формування невизнаних територій сучасної України, а саме:

1. Соціально-політичний як системна криза довіри громадян ключовим інститутам держави та неможливість останніх набутти форми інклюзивних, й відповідно, стагнація та засилля екстрактивних політичних та економічних інститутів.

2. Економічний (доцільний лише для Донецької та Луганської областей) – прагнення самостійно розпоряджатися ресурсним потенціалом регіону та уникнути дискримінації зі сторони центрального уряду.

3. Зовнішньополітичний як прояв підбурювання та підтримки сецесіоністських рухів зі сторони іншого міжнародного суб'єкта – Російської Федерації.

4. Інформаційна односторонність – висвітлення ситуацій, конфліктів в країні, лише з центристської позиції уряду або інтересів «власників» засобів масової інформації. Відповідно, недостатнє усвідомлення запитів та стану сприйняття влади від громадськості з інших територій, що впливає на довіру громадян до головних органів – Верховної Ради України, Уряду та Президенту.

Досить цікавим моментом у вивченні взаємовпливів розвитку сецесіоністських рухів та розбудовою інклюзивних демократичних політичних інститутів, які могли здійснювати врівноважену політику щодо окремих регіонів й повернути їх прихильність ефективністю дій, є проблема «сиріт сецесії».

«Сиротами сецесії» називають ті групи, які починають відчувати дискримінацію у новій державі. У випадку з Кримом відбулося значне утиск прав кримськотатарського населення, яке зазнає переслідувань на власній історичній території [Горло 2016: 66].

Ще варто зауважити, що в Україні, крім кримськотатарського населення, «сиротами сецесії» залишаються громадяни, які проживають на тимчасово неконтрольованих територіях, але не підтримують чинну там владу.

Вони схильні більше довіряти політичним інститутам та порядку, який діє на території материнської держави, вважаючи його більш справедливим та легітимно-легальним для них. Й тут рівень довіри до політичних інститутів держави суттєво збільшується серед цієї категорії громадян.

Саме тому державі важливо бути не просто ліберальною (шукати механізми несилового вирішення питання щодо неконтрольованих територій), а й потужною та сильною у виконанні своїх власних функцій, в тому числі шукаючи можливості тісної взаємодії з тим сегментом громадян («сиротами сецесії»), які зберігають зв'язок з політичними інститутами материнської держави.

Окремо варто зазначити, що Україні треба розбудовувати в першу чергу інклюзивні політичні інститути, які, у відповідності до можливостей та ключових пріоритетів, поступово будуть переформатовувати діяльність й екстрактивних економічних інститутів, що дасть змогу набутти державі тих ключових характеристик, які підвищать довіру та повернуть прихильність невизнаних регіонів.

Наприклад, головним механізмом у вирішенні регіональних конфліктів у Європі є сам Євросоюз з його принципами регіоналізації, адже зі зниженням функціональної ролі національних урядів сецесіонізм втрачає всякий сенс. Можливе дистанціювання регіону від свого центру, але вихід з держави стає практично недоцільним, оскільки сама держава поступово розчиняється у складі ЄС, що має тенденцію до перетворення з конфедерації держав у велику федерацію регіонів [Ковалевич 2016: 77]. В той час як для України, даний механізм не може бути застосований.

Відповідно, постає питання: чи повинно суспільство вірити у інклюзивні інститути держави? Ні. Воно повинно довіряти їм лише частково, й лише у формі їх безпосередніх зобов'язань. Суспільні групи та окремі громадяни повинні усвідомлювати, що ключові функції та посадові обов'язки бюрократичного апарату цих структур працюють ефективно та у відповідності до нормативно-правових актів з метою забезпечення прав і свобод громадян, на й ефективного розвитку держави, критично

сприймаючи будь-які прояви екстрактивності як власну загрозу та загальнодержавну.

Довіра формує той соціально-політичний капітал, який дозволяє владі контролювати адміністративно-територіальні неузгодженості, володіючи критичним запасом часу по вирішенню питань з незадоволеними територіями або регіонами, де зароджується сецесіонізм. Групи, які стимулюють процес боротьби за самоутвердження, довіряючи нормативно-легальним процедурам та визнаючи інклюзивні соціально-політичні інститути держави, починають свою діяльність легально та на основі чинної законодавчої бази, про що часто свідчать дані соціологічного опитування. У такому випадку, держава здатна адекватно та оперативно реагувати на потенційну та сформовану загрозу щодо власного суверенітету.

Висновок дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, поліетнічні суспільства завжди стоять перед загрозою розпаду на окремо регульовані центри впливу, особливо під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів. Система

прийняття рішень в сучасній Україні має ґрунтуватися на усвідомленні потенціалу важливого критерія розвитку держави й легітимації дій влади – подоланню ерозії довіри інклюзивним інститутам держави. Системні кроки у виявленні чинників руйнації вертикальної взаємодії в тандемі «громадянин - влада», сприятимуть не лише зміні пріоритетів розвитку державних інститутів, а й виробленню конструктивного сприйняття останніх на територіях поширення сецесіоністських рухів й пошуку оптимальних форм взаємодії з громадянами та представниками невизнаних територій.

Подальші дослідження теми вимагають детального пошуку асиметричних механізмів у відповідності до уже відомих щодо подолання розриву між національною та регіональною політикою у виробленні єдиних стандартів формування інклюзивних інститутів, які дозволять повернути довіру громадян не лише всередині контрольованих, а й невизнаних територій сучасної України.

Бібліографічні посилання

- Аджемоглу, Дарон & Робінсон, Джеймс. (2016). *Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності*. Київ. Наш Формат.
- Горло, Н.В. (2016). Морально-правові аспекти політики іредентизму. *Політикус*, 2, 63-67.
- Дашдаміров, А. (2000). *Многоликий сепаратизм*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ng.ru/polemics/2000-02-05/8_separate.html.
- Динаміка рівня довіри до соціальних інституцій. (2019). КМІС, Київ.
- Ковалевич, Л. (2016). Політика держав Європейського Союзу з протидії сецесіонізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Географія»*, 1(64), 74-77.
- Ключник, Р. (2011). Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності. *Політичний менеджмент*, 6(51), 120-129.
- Лажнік, В.Й. (2008). Невизнані державні утворення як об'єкти сучасної політичної карти світу. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Географічні науки*, 1, 202-211.
- Малахов, В. (2001). *Отделяй и властвуй. Рецензия на книгу Аллена Бьюкенена «Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства»* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.igpri.ru/info/people/friends/malakhov/articles/1132910742.html>.
- Міщенко, А.Б. (2010). *Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії*: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ.
- Міщенко, А. (2017). «Суспільство втраченої довіри» як фактор формування міжнародної суб'єктності України. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки: електрон. Видання. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин*. Київ, 14. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL:http://http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3148
- Общество без доверия* (2014). К.: Институт социологии НАН Украины.
- Попов, Ф.А. (2010). *География сецессионизма в современном мире*: диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук: 25.00.24. М.

- Тишков, В. (2003). *Моральность сепаратизма*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html.
- Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. (2013). Соціологічний моніторинг. К.: Інститут соціології НАН України.
- Чабанна, М.В. (2014). Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Магістеріум. Політичні студії*, 58, 8-14.
- Штомпка, П. (2001). Социальное изменение как травма. *Социологические исследования*, 1, 6-16.
- EDELMAN TRUST BAROMETER (2019). *Global Report*, Amsterdam, 61 p. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2019-02/2019_Edelman_Trust_Barometer_Global_Report_2.pdf?utm_source=website&utm_medium=global_report&utm_campaign=downloads;
- Buchanan, Allen E. (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce, from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder. Westview Press.
- Coppieters, B. (2003). *Conclusion: Just War Theory and the Ethics of Secession*. In Bruno Coppieters and Richard Sakwa (eds). *Contextualizing Secession: Normative Studies in a Comparative Perspective*. Oxford, Oxford University Press. P. 252–279.
- Lustick, I. (2004). Secessionism in multicultural states: does sharing power prevent or encourage it? *American Political Science Review*, 98(2), 209-229.

References

- Adzhemohlu, Daron & Robinson, Dzheims (2016). *Chomu natsii zanepadaiut? Pokhodzhennia vldy, bahatstva i bidnosti* [Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Kyiv. Nash Format (In Ukrainian)
- Buchanan, Allen E. (1991). *Secession: The Morality of Political Divorce, from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder. Westview Press.
- Chabanna, M.V. (2014). Dovira do politychnykh instytutiv: peredumovy ta naslidky dlia demokratii [Trust in political institutions: prerequisites and implications for democracy]. *Mahisterium. Politychni studii*, 58, 8-14. (In Ukrainian)
- Coppieters, B. (2003). *Conclusion: Just War Theory and the Ethics of Secession*. In Bruno Coppieters and Richard Sakwa (eds). *Contextualizing Secession: Normative Studies in a Comparative Perspective*. Oxford, Oxford University Press. P. 252–279.
- Dashdamyrov, A. (2000). *Mnolykyi separatyzm* [Multiple separatism]. Retrieved from http://www.ng.ru/polemics/2000-02-05/8_separate.html (In Ukrainian)
- Dynamika rivnia doviry do sotsialnykh instytutiv* [Dynamics of trust in social institutions]. (2019). KMIS, Kyiv. (In Ukrainian)
- EDELMAN TRUST BAROMETER (2019). *Global Report*, Amsterdam, 61 p., Retrieved from http://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2019-02/2019_Edelman_Trust_Barometer_Global_Report_2.pdf?utm_source=website&utm_medium=global_report&utm_campaign=downloads;
- Horlo, N. V. (2016). Moralno-pravovi aspekty polityky iredentyzmu [Moral and legal aspects of the policy of irredentism]. *Politykus*, 2, 63-67. (In Ukrainian)
- Kliuchnyk, R. (2011). Separatyzm yak svitova mehatendentsiia suchasnosti [Separatism as a World Megatrend of Modernity]. *Politychnyi menedzhment*, 6(51), 120-129. (In Ukrainian)
- Kovalevych, L. (2016). Polityka derzhav Yevropeiskoho Soiuzu z protydyi setsesionizmu [European Union policy on the fight against secessionism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Heohrafiia»*, 1(64), 74-77. (In Ukrainian)
- Lazhnik, V. Y. (2008). Nevyznani derzhavni utvorennia yak obiekty suchasnoi politychnoi karty svitu [Unrecognized state entities as objects of the contemporary political map of the world]. *Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Heohrafichni nauky*, 1, 202-211. (In Ukrainian)
- Lustick, I. (2004). Secessionism in multicultural states: does sharing power prevent or encourage it? *American Political Science Review*, 98(2), 209-229.
- Malakhov, V. (2001). *Otdeliai y vlastvui. Retsenzyia na knyhu Allena Biukenena «Setsessyia. Pravo na otdelenye, prava cheloveka y terrytorialnaia tselostnost gosudarstva»* [Separate and rule. Review of Allen Buchanan's book *Secession. Right to secession, human rights and territorial integrity of the*

- state»]. Retrieved from <http://www.igpi.ru/info/people/friends/malakhov/articles/1132910742.html> (In Russian)
- Mishchenko, A. (2017). «Suspilstvo vtrachenoï doviry» yak faktor formuvannia mizhnarodnoi subiektnosti Ukrainy [The Society of Lost Trust as a Factor in the Formation of Ukraine's International Subjectivity]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia: Politychni nauky: elektron. Vydannia. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, In-t mizhnar. vidnosyn.* Kyiv, 14. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3148 (In Ukrainian)
- Mishchenko, A.B. (2010). *Dovira yak skladova lehitymatsii vlady v umovakh suchasnoi demokratii*: [Trust as a component of the legitimation of power in modern democracy] dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv. (In Ukrainian)
- Obshchestvo bez doveryia* [A society without trust]. (2014). K.: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy. (In Ukrainian)
- Popov, F.A. (2010). *Heohrafiia setsessyonyzma v sovremennom myre* [The geography of secessionism in the modern world]: dySSERTatsiia na soyskanye uchenoi stepeny kandydata heohrafycheskykh nauk: 25.00.24. M. (In Russian)
- Shtompka, P. (2001). Sotsyalnoe yzmenenye kak travma [Social change as trauma]. *Sotsyolohycheskye yssledovaniia*. 1, 6-16. (In Russian)
- Tyshkov, V. (2003). *Moralnost separatyzma* [The morality of separatism]. Retrieved from http://www.valerytyshkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html. (In Ukrainian)
- Ukrainske suspilstvo 1992-2013. Stan ta dynamika zmin* [Ukrainian Society 1992-2013. Status and dynamics of change]. (2013). Sotsiolohichniy monitorynh. K.: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. (In Ukrainian)